

УДК 339.564
JEL: B27; F13; F17; F43
DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2021-11-42-48>

ГЕОГРАФІЧНА СТРУКТУРА ЕКСПОРТУ УКРАЇНИ В УМОВАХ ЗРОСТАННЯ РИЗИКІВ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ РОЗВИТКУ ГЛОБАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

©2021 УШАКОВА Н. Г., ПОМІНОВА І. І.

УДК 339.564
JEL: B27; F13; F17; F43

Ушакова Н. Г., Помінова І. І. Географічна структура експорту України в умовах зростання ризиків невизначеності розвитку глобальної економіки

Метою статті є аналіз змін географічної структури експорту України в умовах зростання ризиків невизначеності розвитку глобальної економіки. Сучасна глобальна економіка є системою, де невизначеність стала однією з найважливіших її характеристик, що вимагає від кожної країни пошуку оптимальної структури зовнішньої торгівлі. Географічна структура експорту України визначається її економіко-географічним і транспортно-географічним положенням, спеціалізацією економіки, що становить основу її експортного потенціалу, ustalеними історично сформованими коопераційними зв'язками, позицією на сформованих ринках збуту продукції тощо. Потреба в пошуку оптимальної географічної структури зовнішньої торгівлі України спричинена від'ємним сальдо торгового балансу України; продовженням військової та торговельної агресії з боку Росії; відсутністю позитивних зрушень у товарній структурі українського експорту до країн ЄС; зростанням ризиків невизначеності розвитку глобальної економіки внаслідок пандемії COVID-19; зменшенням надходжень від експортних операцій внаслідок зміни кон'юнктури світового ринку. Наразі перспективними векторами розширення географії українського експорту вважаються ринки країн Азії та Близького Сходу. Поєднання економічного та політичного аспектів зовнішньоекономічної політики при розширенні або переорієнтації географічної структури експорту потребує пошуку не просто найбільш вигідних, а й, водночас, довгострокових перспектив розвитку. Зростання ризиків невизначеності глобального розвитку вимагає постійного оновлення стратегії розширення ринків збуту. Умовою потенційного зростання ефективності економіки є не просте збільшення кількості торговельних партнерів, а чітко визначений напрямок змін експортної політики держави. Саме цим питанням будуть присвячені подальші дослідження.

Ключові слова: експорт, географічна структура експорту, ризики невизначеності, теорії зовнішньої торгівлі, зовнішньоторговельна політика.

Рис.: 1. **Табл.:** 2. **Бібл.:** 26.

Ушакова Наталія Григорівна – кандидат економічних наук, професор, професор кафедри економіки та бізнесу, Державний біотехнологічний університет (вул. Алчевських, 44, Харків, 61002, Україна)

E-mail: ushakova.nataliia@icloud.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6442-4828>

Researcher ID: <https://publons.com/researcher/1794779/nataliia-ushakova/>

Scopus Author ID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57210810004>

Помінова Ірина Іванівна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки та бізнесу, Державний біотехнологічний університет (вул. Алчевських, 44, Харків, 61002, Україна)

E-mail: pominova.iryana@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3264-5044>

Researcher ID: <https://publons.com/researcher/2270246/iryana-ivanivna-pominova/>

Scopus Author ID: 23101609

UDC 339.564
JEL: B27; F13; F17; F43

Ushakova N. G., Pominova I. I. The Geographical Structure of Ukrainian Exports in the Face of Growing Risks of Uncertainty in the Global Economy

The article is aimed at analyzing changes in the geographical structure of Ukrainian exports in the context of increasing risks of uncertainty in the development of the global economy. The current global economy is a system where uncertainty has become one of its most important characteristics, requiring each country to find the optimal structure of foreign trade. The geographical structure of Ukraine's exports is determined by its economic, geographical and transport-geographical position, specialization of the economy, which constitutes the basis of its export potential, established historically formed cooperation relations, position in the established markets of products sales, etc. The need to find the optimal geographical structure of Ukrainian foreign trade is caused by a negative balance of Ukraine's trade balance; continuation of Russia's military and trade aggression; lack of positive changes in the commodity structure of Ukrainian exports to the EU countries; increasing risks of uncertainty in the global economy as a result of the COVID-19 pandemic; decrease in revenues from export operations due to changes in the global market conditions. Currently, the markets of Asia and the Middle East are considered to be promising vectors of expansion of the geography of Ukrainian exports. The combination of economic and political aspects of foreign economic policy in expanding or reorienting the geographical structure of exports requires the search not only for the most profitable, but also, at the same time, long-term development prospects. Rising risks of global development uncertainty require an ongoing update of the sales expansion strategy. The condition for potential economic efficiency growth is not a simple increase in the number of trading partners, but a clearly defined direction of changes in the export policy of the State. Precisely these issues will be concern of the further research.

Keywords: exports, geographical structure of exports, risks of uncertainty, theories of foreign trade, foreign trade policy.

Fig.: 1. **Tabl.:** 2. **Bibl.:** 26.

Ushakova Nataliia G. – PhD (Economics), Professor, Professor, Department of Economics and Business, State Biotechnological University (44 Alchevskyykh Str., Kharkiv, 61002, Ukraine)

E-mail: ushakova.nataliia@icloud.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6442-4828>

Researcher ID: <https://publons.com/researcher/1794779/nataliia-ushakova/>

Scopus Author ID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57210810004>

Високий рівень відкритості економіки України свідчить про важливість зовнішньої торгівлі як одного із основних чинників її економічного розвитку. Розвиток зовнішньої торгівлі забезпечує державу необхідними товарами та послугами, сприяє реалізації надлишків товарів і послуг на іноземних ринках, а також збільшенню надходжень до державного та місцевих бюджетів [1, с. 31].

Міжнародне середовище стає все більш конкурентним і швидкозмінюваним, а економіка України в умовах фінансової й економічної кризи дуже вразлива до зовнішніх дестабілізаторів, яких з кінця 2019 р. стало ще більше. Обмежувальні заходи, які були застосовані національними економіками у зв'язку з пандемією COVID-19, призвели до зниження кількості взаємодій на світовому ринку та до значних економічних втрат. Подолання негативних наслідків затребувало не тільки відновлення торговельних відносин зі сталими економічними партнерами, а й підштовхує до пошуку нових.

Тому дослідження експортної діяльності України в умовах зростання ризиків невизначеності глобального розвитку та пошук напрямів її розширення є актуальним завданням.

В економічній літературі зовнішню торгівлю та проблеми, пов'язані з нею, розглядала велика кількість економістів – від меркантилістів і класиків англійської політекономії до сучасних представників неотехнологізму. Різні аспекти зовнішньої торгівлі України, у т. ч. географічної структури її експорту, розглядаються у працях Є. Іванова [2], Л. Лиськової, Ю. Завадської [3] А. Мазаракі, Т. Мельник [4], Я. Максименко [5], В. Семенюк [6], І. Стебляно [7], Н. Татаренко [8] та інших.

Наслідки пандемії для розвитку української економіки розглядають А. Амелін [9], Д. Долбнева [10], А. Кондратенко [1], В. Кравченко [11] та ін.

Незважаючи на досить велику кількість наукових праць, присвячених зовнішній торгівлі України, потреба подальших досліджень динаміки географічної структури вітчизняного експорту як важливого джерела економічного розвитку актуалізується постійною появою нових ризиків невизначеності глобального економічного розвитку.

Метою статті є аналіз змін географічної структури експорту України в умовах зростання ризиків невизначеності розвитку глобальної економіки.

Аналіз економічних теорій зовнішньої торгівлі (у т. ч. її територіального аспекту) слід розпочати з мер-

кантилізму, який пропонував протекціоністські заходи в зовнішньоторговельній політиці. З точки зору дослідження напрямів експортно-імпорتنих операцій можна відмітити, що результатом застосування протекціонізму є створення переваг для метрополій і торговельні бар'єри для колоніальних територій.

Теорії міжнародної торгівлі представників класичної школи (теорія абсолютних переваг А. Сміта [12], теорія порівняльних переваг Д. Рікардо [13]) спираються на наявність своєрідних природних умов виробництва кожної країни, які визначають її спеціалізацію у світовій економіці. При цьому ідея зміни напрямів зовнішньої торгівлі політичними заходами суперечить класичним теоріям вільної торгівлі.

Модифікація теорії відносних переваг шведськими економістами Е. Хекшером і Б. Оліном полягає в тому, що для забезпечення конкурентоспроможності країна експортує товари, для яких інтенсивно використовуються її відносно надлишкові чинники виробництва, й імпортує товари, для створення яких відчувається відносна нестача ресурсів [14, с. 34].

Надалі школи економічної науки в аспекті структури зовнішньої торгівлі більшою мірою акцентують увагу на причинах товарної спеціалізації та диверсифікації. Наприклад, згідно з теорією U-кривої, запропонованої Дж. Імбзом і Р. Васзаргом (*J. Imbs, R. Wacziarg*), доцільність диверсифікаційних зрушень у товарній структурі задля одержання переваг у міжнародній торгівлі напряму залежить від рівня розвитку виробничо-експортного потенціалу країни [15, р. 83].

На необхідність здійснення диверсифікації в зовнішньоторговельній сфері вказує М. Портер у теорії конкурентних переваг: краще залишатися лідером на світовому ринку шляхом виробництва продукції кращої якості, ніж неякісної, хоч і за нижчою ціною. Територіальний аспект у даній теорії розкривається в рекомендаціях з формування кластерів – груп взаємопов'язаних компаній, що є географічними суцільними [16, с. 638].

Сучасна зовнішньоторговельна політика провідних країн світу все більше формується на основі теорій неотехнологічного напряму (наприклад, теорія технологічного розриву М. Познера, теорія життєвого циклу Р. Вернона), які пов'язують довготривале зростання національної економіки із досягненням лідерства на світових ринках інноваційної продукції [17, р. 330].

Відповідно до періодизації розвитку суспільства та господарських систем за критерієм якісних ознак невизначеності, сучасна глобальна економіка є системою, де невизначеність стала однією з найважливіших її характеристик. Чим складніша система, її внутрішнє та зовнішнє середовище, тим вищим є ступінь невизначеності [18, с. 21]. Нині в умовах зростаючої взаємозалежності країн наростання ризиків невизначеності глобального розвитку світової економіки вимагає від кожної держави пошуку оптимальної структури зовнішньої торгівлі як у товарному, так і в територіальному розрізі.

Треба зазначити, що міжнародна торгівля характеризується напрямками руху товарів/послуг (експортні операції, імпорتنі операції), рівнями прояву (мікро-, макрорівень), товарною (товари, послуги та їх види) та географічною (країни та регіони) структурою. В умовах відкритої економіки мінімізація ризиків залежності потребує від держави формування зовнішньоторговельної політики, заснованої на диверсифікації майже в кожному перерахованому аспекті.

У межах поставленого завдання розглянемо структуру експорту України, акцентуючи увагу на територіальному аспекті.

Географічна структура експорту України визначається її економіко-географічним і транспортно-географічним положенням, спеціалізацією економіки, що становить основу її експортного потенціалу, усталеними історично сформованими коопераційними зв'язками, позицією на сформованих ринках збуту продукції тощо. Провідною довгостроковою тенденцією розвитку вітчизняного експорту є зменшення частки країн СНД (від 38,27% у 2012 р. до 15,99% у 2017 р. [19] і 12% у 2020 р. [20]) та одночасне зро-

стання частки країн ЄС, Азії й Африки. Наприклад, частка країн ЄС зросла з 30,1% у 2005 р. до 42,6% у 2018 р. (табл. 1).

За підсумками 2020 р. загальний експорт вітчизняних товарів і послуг по відношенню до 2019 р. скоротився на 4682,4 млн дол. (експорт товарів скоротився на 862,8 млн дол.). Експорт українських товарів до країн ЄС скоротився на 2145,8 млн дол. (на 10,3%), що, на думку експертів, спричинено негативними наслідками пандемії коронавірусу [21; 22].

Натомість зростання експорту товарів з України у 2020 р. відбулося до таких країн: Китай (+3506,9 млн дол.); Марокко (+268,1); Пакистан (+88,8); В'єтнам (+81,8); Домініканська Республіка (+79,7); Узбекистан (+78,9); Катар (+56,7); Туніс (+52,2); Іран (Ісламська Республіка) (+44,1); Ємен (+36,0); Північна Македонія (+34,4); Перу (+30,1); Коста-Ріка (+21,7); Камерун (+19,2); Об'єднана Республіка Танзанія (+15,0) [22].

За підсумками 2020 р. до топ-10 найбільших країн-партнерів, куди Україна експортує товари, належать: Європейський Союз (28) – 18604,9 млн дол.; Китай – 7099,9 млн дол.; Російська Федерація – 2706,0 млн дол.; Туреччина – 2436,3 млн дол.; Індія – 1972,1 млн дол.; Єгипет – 1617,8 млн дол.; Білорусь – 1335,3 млн дол.; США – 983,9 млн дол.; Саудівська Аравія – 719,0 млн дол. (рис. 1).

Протягом 2020 р. Україна експортувала свою продукцію до 227 країн світу (у 2018 р. – до 221 країни) [22], що говорить про розширення географічної структури зовнішньої торгівлі України, хоча її концентрація дуже висока – частка 10 найбільших країн-експортерів у загальному експорті товарів складає 76,2%. У континентальному розрізі протягом 2020 р. за обсягами експорту українських товарів Азія майже зрівнялася з Європою (табл. 2).

Таблиця 1

Основні партнери України в експорті товарів у 2018 і 2020 р.

№ з/п	Назва країни	Обсяг експорту товарів, млн дол.		Питома вага країни в загальному обсязі експорту товарів з України, %	
		2018 р.	2020 р.	2018 р.	2020 р.
1	Країни ЄС (28)	20158,5	18604,9	42,6	37,8
2	Росія	3654,1	2706,0	7,7	5,5
3	Туреччина	2352,4	2436,3	5,0	5,0
4	Китай	2200,3	7099,9	4,6	14,4
5	Індія	2175,9	1972,1	4,6	4,0
6	Єгипет	1557,1	1617,8	3,3	3,3
7	Білорусь	1304,5	1335,3	2,8	2,7
8	США	1111,5	983,9	2,3	2,0
9	Молдова	789,3	679,7	1,7	1,4
10	Саудівська Аравія	749,1	719,0	1,6	1,5

Джерело: складено на основі даних [19; 20; 22].

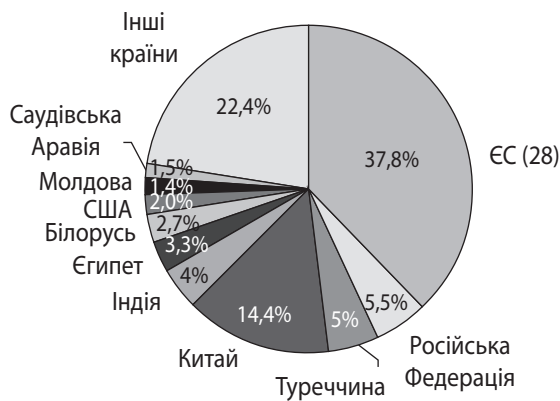

Рис. 1. Географічна структура експорту українських товарів за підсумками 2020 р.

Джерело: складено на основі [22].

Таблиця 2

Експорт українських товарів у континентальному розрізі (2020 р.)

Регіон	Питома вага в загальному експорті, %	Обсяг експорту, млн дол	Зміни порівняно з 2019 р., млн дол
Європа	38,7	19015,2	-2205,0
Азія	37,6	18485,6	+3074,4
СНД	12,1	5934,2	-819,9
Африка	8,2	4048,0	-923,4
Америка	3,1	1548,9	+80,9
Австралія та Океанія	0,1	67,1	+8,1

Джерело: складено на основі [21; 22].

Погіршення російсько-українських політичних та економічних відносин, починаючи з 2014 р., спричинило значне скорочення експортно-імпортних операцій не тільки з Росією, а й з іншими країнами СНД: з Білоруссю та Казахстаном, які є членами Митного союзу, де провідна роль належить Росії; з країнами Закавказзя та Центральної Азії, бо доставка товарів потребує транзиту через територію Росії.

Країни ЄС-28 уже майже 10 років залишаються лідерами у споживанні українських товарів. Найбільшу частку в географічній структурі експорту українських товарів до ЄС посідають [21]:

- Польща – 15,54% (зокрема, у структурі експорту у 2019 р. 16,1% становили чорні метали, 12,2% – електричні машини, 10,6% – руди, шлаки та зола);
- Італія – 14,09% (52,4% – чорні метали, 13,8% – зернові культури, 10,5% – жири та олії);
- Німеччина – 10,0% (22,5% – електричні машини, 12,7% – насіння та плоди олійних культур, 8,1% – текстильний одяг, 7,1% – руди, шлаки та зола).

Протягом першого півріччя 2021 р. Україна на 33,4% збільшила експорт товарів порівняно з тим са-

мим періодом 2020 р. Лідерами з експорту з України стали: Китай (зростання експорту на 36,5% порівняно з 2020 р.), Польща (зростання експорту на 67,6%), Туреччина (зростання експорту на 58,5%) [23].

Від'ємне сальдо торгового балансу України, продовження військової та торговельної агресії з боку Росії, відсутність позитивних зрушень у товарній структурі українського експорту до країн ЄС, очікування негативних наслідків пандемії COVID-19 для світової економіки (МВФ прогнозує падіння показника ВВП на душу населення для 170 країн світу [11]) і зменшення надходжень від зовнішньоторговельних операцій внаслідок зміни кон'юнктури світового ринку – все це вимагає визначення пріоритетних сфер експортної діяльності та пошуку нових ринків збуту української продукції.

Пандемія впливає на міжнародну торгівлю через скорочення попиту та пропозиції на більшість товарів і послуг. Пропозиція скорочується внаслідок зниження рівня активності практично в усіх секторах економіки. Скорочення сукупного попиту спостерігається внаслідок скорочення витрат домогосподарств через підвищену невизначеність щодо майбутнього. Економіка України залежна від попиту на експортну продукцію, який в умовах світової кризи падає, що призводить до недоотримання необхідного обсягу іноземної валюти, скорочення робочих місць, а отже, цілковитого сповільнення економіки.

Безумовно, євроатлантична інтеграція залишатиметься для України фундаментом зовнішньої політики, але наразі в торгово-економічному співробітництві на європейському чи американському ринку немає серйозних нових можливостей, бо українські виробники на них неконкурентні. Саме тому вітчизняним виробникам треба виходити на нові ринки, серед яких найбільш перспективними експерти називають ринки п'яти країн АСЕАН (Індонезія, Таїланд, Малайзія, В'єтнам, Сінгапур) [24], а також країн Близького Сходу (Єгипет, Саудівська Аравія, ОАЕ, Ліван) [25]. Уже зараз можна зазначити дуже суттєве зростання частки цих регіонів в експорті України (див. табл. 2).

Потенціал азійського ринку, де в останні роки спостерігається зростання показників економічного розвитку, суттєве збільшення середнього класу та колосальний бум технологій – в Україні критично недовикористано. В азійському регіоні живе половина населення планети та сконцентрована третина світової економіки. У 2019 р. торговий оборот України з країнами АСЕАН склав понад 3 млрд дол. [24], а у 2020 р. саме Азія стала «рятівницею» українського експорту. За всіма прогнозами, на країни азійського регіону очікує активний розвиток, збільшення купівельної спроможності населення, тому українським експортерам важливо зайняти вільні ніші на даному ринку.

З огляду на територіальну близькість ринків Близького Сходу та їхню потенційну ємність даний регіон є дуже привабливим з точки зору зростання українського експорту. Варто відзначити стабільну частку Туреччини, Єгипту, Саудівської Аравії, Ізраїлю серед основних споживачів українських товарів (див. табл. 1). Наразі країни Близького Сходу є переважно імпортерами українських сільськогосподарських товарів і чорних металів. За підсумками липня – грудня 2019/2020 рр. вони імпортували з України 6,3 млн т основних зернових культур (пшениця, ячмінь, кукурудза), що складає майже 21% від загального експорту. Даний показник на 70% перевищує обсяг поставок на Близький Схід за аналогічний період попереднього сезону [26].

Проте треба відмітити наявність високої територіальної концентрації зовнішньоторговельної діяльності України – понад 76% експорту вітчизняних товарів забезпечують усього 10 країн (див. рис. 1), економічні та політичні зміни в яких можуть негативно відбитися на нашому становищі. З іншого боку, це є свідченням значного нереалізованого потенціалу розширення географії торгівлі.

Зміни в географічній структурі вітчизняного експорту з метою збалансування торгівлі з різними країнами світу необхідні для уникнення ризиків залежності, які виникають при торгівлі з невеликою кількістю країн-партнерів.

Розширення напрямів експорту може здійснюватися як на корпоративному, так і на національному рівнях. На корпоративному рівні збільшення географічних векторів експорту здійснюється для зниження ризиків при збуті товарів та для розширення мережі ринків збуту продукції. При цьому для досягнення головної мети підприємства – збільшення прибутковості – дуже важливим стає пошук найбільш оптимального варіанта поєднання асортименту (продажу різних видів продукції) та території (реалізація на ринках різних країн). На національному рівні розширення або переорієнтація географічної структури експорту має задовольняти не тільки економічну мету – збільшення експортних надходжень, а і носити, певною мірою, геополітичний характер. Тому проведення державних програм і заходів, спрямованих на розширення кола торговельних партнерів, потребує пошуку найбільш вигідних і, водночас, довгострокових перспектив розвитку. При цьому стратегія розширення ринків збуту, зважаючи на зростання ризиків невизначеності глобального розвитку, має постійно оновлюватися.

Умовою потенційного зростання ефективності економіки є не просте збільшення кількості торговельних партнерів, а чітко визначений напрямок змін експортної політики держави. У даному аспекті погоджуємося з думкою експертів щодо необхідності змін у товарній структурі українського експорту задля

того, щоб розширення кола зовнішньоторговельних партнерів України було ефективним і мало усталений характер. Саме цим питанням будуть присвячені подальші дослідження.

ВИСНОВКИ

Потреба в пошуку оптимальної географічної структури зовнішньої торгівлі України спричинена від'ємним сальдо торгового балансу України, продовженням військової і торговельної агресії з боку Росії, відсутністю позитивних зрушень у товарній структурі українського експорту до країн ЄС, очікуванням негативних наслідків пандемії COVID-19 для світової економіки та зменшенням надходжень від експортних операцій внаслідок зміни кон'юнктури світового ринку. Наразі найбільш перспективними векторами з точки зору розширення географії експорту вважаються ринки країн азійського регіону та Близького Сходу.

Поєднання економічного та політичного аспектів зовнішньоекономічної політики при розширенні або переорієнтації географічної структури експорту потребує пошуку не просто найбільш вигідних, а й, водночас, довгострокових перспектив розвитку. Зростання ризиків невизначеності глобального розвитку вимагає постійного оновлення стратегії розширення ринків збуту. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Кондратенко А. І., Бабміндра Д. І., Слободяник І. М. Тенденції розвитку зовнішньої торгівлі товарами України в контексті пандемії COVID-19. *Бізнес Інформ*. 2021. № 4. С. 30–36. DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2021-4-30-36>
2. Іванов Є. І. Методичні підходи до оцінювання диверсифікації зовнішньої торгівлі. *Підприємництво та інновації*. 2020. Вип. 12. С. 9–14. DOI: <https://doi.org/10.37320/2415-3583/12.1>
3. Лиськова Л. М., Завадська Ю. С. Диверсифікація торговельно-інтеграційних відносин України. *Український журнал прикладної економіки*. 2020. Том 5. № 4. С. 155–162. DOI: <https://doi.org/10.36887/2415-8453-2020-4-17>
4. Мазаракі А. А., Мельник Т. М. Зовнішньоторговельна політика: від меркантилізму до неотехнологізму. *Товари і ринки*. 2010. № 2. С. 9–21. URL: <http://tr.knute.edu.ua/files/2010/10/4.pdf>
5. Максименко Я. А. Диверсифікація зовнішньої торгівлі як фактор підвищення її ефективності // Інформаційні технології: наука, техніка, технологія, освіта, здоров'я (MicroCAD–2015) : тези доп. 27-ї міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 15–17 травня 2019 р.) : у 4 ч. Ч. 3. Харків : НТУ «ХПІ», 2019. С. 258.
6. Семенюк В. В. Теоретичні аспекти диверсифікації міжнародної торгівлі. *Економіка та підприємництво*. 2010. Вип. 25. С. 39–47. URL: <https://ir.kneu.edu.ua/bitstream/handle/2010/2058/semenuk.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
7. Стебляк І. О. Географія зовнішньої торгівлі України та її вплив на структурний розвиток національ-

- ної економіки. *Причорноморські економічні студії*. 2016. Вип. 11. С. 107–112. URL: <http://bses.in.ua/journals/2016/11-2016/25.pdf>
8. Татаренко Н. О., Кончин В. І., Грущинська Н. М., Чекаленко Л. Д. Торгова війна з Російською Федерацією: оцінка потенціалу географічної диверсифікації експорту України з метою нівелювання ризиків торговельних відносин з РФ. *Науковий вісник Дипломатичної академії України. Серія «Економічні науки»*. 2016. Вип. 23. С. 218–236. URL: <https://elibrary.ivinas.gov.ua/408/1/Chekalenko%20%20torgova%20viina.pdf>
 9. Амелін А., Лаврик Я., Монін Д. Прогноз збитків. Якими будуть економічні збитки України через пандемію коронавірусу. URL: https://dt.ua/ECONOMICS/progEnoz-zbitkivyakimi-budut-ekonomichni-zbitki-ukrayini-cherez-pandemiyukoronavirusa-342951_.htm
 10. Долбнева Д. В. Вплив COVID-19 на економіку країн світу. *Проблеми економіки*. 2020. № 1. С. 20–26. DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-0712-2020-1-20-26>
 11. Кравченко В. Вплив пандемії COVID-19 на міжнародні відносини: ключові тенденції. URL: <http://www.polukr.net/uk/blog/2020/04/vplyv-pandemii-covid-19-namiznarodni-vidnosini/>
 12. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. М. : Азбука, 2019. 544 с.
 13. Рикардо Д. Начала политической экономии и налогового обложения. М. : Эксмо, 2016. 1040 с.
 14. Олин Б. Межрегиональная и международная торговля. URL: https://seinst.ru/files/vehi_6_011_ohlin_mezhregionalnaya.pdf
 15. Imbs J., Wacziarg R. Stages of Diversification. *American Economic Review*. 2003. Vol. 93. No. 1. P. 63–86. DOI: 10.1257/000282803321455160
 16. Портер М. Международная конкуренция. Конкурентные преимущества стран / под ред. В. Д. Щетина ; пер. с англ. И. В. Квасюка. М. : Международные отношения, 1993. 895 с.
 17. Posner M. V. International Trade and Technical Change. *Oxford Economic Papers*. 1961. Vol. 13. No. 3. P. 323–341. URL: <https://www.jstor.org/stable/2662034>
 18. Коломієць Г. М., Меленцова О. В., Помінова І. І. Інтеграційна траєкторія національної господарської системи в глобальному суспільстві : монографія. Харків : Монограф, 2016. 274 с.
 19. Географічна структура експорту-імпорту товарів / Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
 20. Географічна структура зовнішньої торгівлі України / Державна служба статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2018/zd/ztt/ztt_u/ztt1218_u.htm
 21. Довідка «Зовнішня торгівля України товарами та послугами у 2019 році» / Міністерство економіки України. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=30d3074d-6882-4aac-bc4f-f4af8a30b221&title=Dovidkazovnishnia%20TorgivliaUkrainiTovaramiTa%20PoslugamiU2019-Rotsi>
 22. Довідка «Зовнішня торгівля України товарами та послугами у 2020 році» / Міністерство економіки України. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=76438c62-5e54-4931-ad98-7fe59d004a2a&title=ZovnishniaTorgivlia>
 23. Україна наростила імпорт і експорт – дані Держстату // Слово і діло. 15.09.2021. <https://www.slovoidilo.ua/2021/09/15/novyna/ekonomika/ukrayina-narostyla-import-eksport-dani-derzhstatu>
 24. Ерман Г. Величезні можливості. Як Азія може змінити долю України // *BBC News*. 20.12.2020. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-55173910>
 25. Дугінець Г., Омран Х. Інституційне забезпечення зовнішньої торгівлі України: контекст країн Близького Сходу. *Журнал Європейської економіки*. 2021. Т. 20. № 2. С. 272–290. URL: <http://jeej.wunu.edu.ua/index.php/ukjee/article/view/1532/1523>
 26. Kupchenko A., Rozhko V. Ukraine supplies every fifth tonne of grains to the Middle East – APK-Inform. URL: <https://www.apk-inform.com/en/exclusive/topic/1507200>

REFERENCES

- Amelin, A., Lavryk, Ya., and Monin, D. "Prohnoz zbytkiv. Yakymy budut ekonomichni zbytkiv Ukrainy cherez pandemiiu koronavirusu" [Loss Forecast. What Will Be the Economic Losses of Ukraine Due to the Coronavirus Pandemic]. https://dt.ua/ECONOMICS/prognoz-zbitkivyakimi-budut-ekonomichni-zbitki-ukrayini-cherez-pandemiyukoronavirusa-342951_.htm
- "Dovidka «Zovnishnia torhivlia Ukrainy tovaramy ta posluhamy u 2019 rotsi»" [Reference "Ukraine's Foreign Trade in Goods and Services in 2019"]. Ministerstvo ekonomiky Ukrainy. <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=30d3074d-6882-4aac-bc4f-f4af8a30b221&title=Dovidkazovnishnia%20TorgivliaUkrainiTovaramiTa%20PoslugamiU2019-Rotsi>
- "Dovidka «Zovnishnia torhivlia Ukrainy tovaramy ta posluhamy u 2020 rotsi»" [Reference "Ukraine's Foreign Trade in Goods and Services in 2020"]. Ministerstvo ekonomiky Ukrainy. <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=76438c62-5e54-4931-ad98-7fe59d004a2a&title=ZovnishniaTorgivlia>
- Dolbnieva, D. V. "Vplyv COVID-19 na ekonomiku krain svitu" [The Impact of COVID-19 on the World's Economies]. *Problemy ekonomiky*, no. 1 (2020): 20–26. DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-0712-2020-1-20-26>
- Duhinets, H., and Omran, Kh. "Instytutsiine zabezpechennia zovnishnyoi torhivli Ukrainy: kontekst krain Blyzhkoho Skhodu" [Institutional Support of Ukraine's Foreign Trade: The Context of the Middle East]. *Zhurnal Yevropeiskoi ekonomiky*, vol. 20, no. 2 (2021): 272–290. <http://jeej.wunu.edu.ua/index.php/ukjee/article/view/1532/1523>
- Erman, H. "Velychezni mozhlyvosti. Yak Aziia mozhe zminyty doliu Ukrainy" [Huge Opportunities. How Asia Can Change the Fate of Ukraine]. *BBC News*. December 20, 2020. <https://www.bbc.com/ukrainian/features-55173910>
- "Heohrafichna struktura eksportu-importu tovariv" [Geographical Structure of Export-import of Goods]. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. <http://www.ukrstat.gov.ua/>
- "Heohrafichna struktura zovnishnyoi torhivli Ukrainy" [Geographical Structure of Ukraine's Foreign Trade]. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2018/zd/ztt/ztt_u/ztt1218_u.htm

- Imbs, J., and Wacziarg, R. "Stages of Diversification". *American Economic Review*, vol. 93, no. 1 (2003): 63-86. DOI: 10.1257/000282803321455160
- Ivanov, Ye. I. "Metodychni pidkhody do otsiniuvannya dyversyfikatsii zovnishnyoi torhivli" [Methodological Approaches to Assessing the Foreign Trade Diversification]. *Pidprijemnytstvo ta innovatsii*, no. 12 (2020): 9-14. DOI: <https://doi.org/10.37320/2415-3583/12.1>
- Kolomiets, H. M., Melentsova, O. V., and Pominova, I. I. *Intehratsiina traiektoriia natsionalnoi hospodarskoi systemy v hlobalnomu suspilstvi* [The Integration Trajectory of the National Economic System in Global Society]. Kharkiv: Monohraf, 2016.
- Kondratenko, A. I., Babmindra, D. I., and Slobodianyuk, I. M. "Tendentsii rozvytku zovnishnyoi torhivli tovaramy Ukrainy v konteksti pandemii COVID-19" [Trends in the Development of Ukraine's Foreign Trade in Goods in the Context of the COVID-19 Pandemic]. *Biznes Inform*, no. 4 (2021): 30-36. DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2021-4-30-36>
- Kravchenko, V. "Vplyv pandemii COVID-19 na mizhnarodni vidnosyny: kliuchovi tendentsii" [The Impact of the COVID-19 Pandemic on International Relations: Key Trends]. <http://www.polukr.net/uk/blog/2020/04/vplyv-pandemii-covid-19-namizhnarodni-vidnosini/>
- Kupchenko, A., and Rozhko, V. "Ukraine supplies every fifth tonne of grains to the Middle East – APK-Inform". <https://www.apk-inform.com/en/exclusive/topic/1507200>
- Lyskova, L. M., and Zavadzka, Yu. S. "Dyversyfikatsiia torhovelno-intehratsiinykh vidnosyn Ukrainy" [Diversification of Trade-Integration Relations of Ukraine]. *Ukrainskyi zhurnal prykladnoi ekonomiky*, vol. 5, no. 4 (2020): 155-162. DOI: <https://doi.org/10.36887/2415-8453-2020-4-17>
- Maksymenko, Ya. A. "Dyversyfikatsiia zovnishnyoi torhivli yak faktor pidvyshchennia yii efektyvnosti" [Diversification of Foreign Trade as a Factor in Improving Its Efficiency]. *Informatsiini tekhnolohii: nauka, tekhnika, tekhnolohiia, osvita, zdorovia (MicroCAD-2015)*, part 3. Kharkiv: NTU «KhPI», 2019. 258-.
- Mazaraki, A. A., and Melnyk, T. M. "Zovnishnyotorhovelna polityka: vid merkantylizmu do neotekhnolohizmu" [Foreign Trade Policy: From Mercantilism to Neotechnology]. *Tovary i rynky*. 2010. <http://tr.knute.edu.ua/files/2010/10/4.pdf>
- Ohlin, B. "Mezhregionalnaya i mezhdunarodnaya trgovlya" [Interregional and International Trade]. https://seinst.ru/files/vehi_6_011_ohlin_mezhregionalnaya.pdf
- Porter, M. *Mezhdunarodnaya konkurentsya. Konkurentnyye preimushchestva stran* [International Competition. Competitive Advantages of Countries]. Moscow: Mezhdunarodnyye otnosheniya, 1993.
- Posner, M. V. "International Trade and technical Change". *Oxford Economic Papers*, vol. 13, no. 3 (1961): 323-341. <https://www.jstor.org/stable/2662034>
- Rikardo, D. *Nachala politicheskoy ekonomii i nalogovogo oblozheniya* [The Beginnings of Political Economy and Taxation]. Moscow: Eksmo, 2016.
- Semeniuk, V. V. "Teoretychni aspekty dyversyfikatsii mizhnarodnoi torhivli" [Theoretical Aspects of International Trade Diversification]. *Ekonomika ta pidprijemnytstvo*, iss. 25 (2010): 39-47. <https://ir.kneu.edu.ua/bitstream/handle/2010/2058/semenuk.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Smit, A. *Issledovaniye o prirode i prichinakh bogatstva narodov* [Research on the Nature and Causes of the Wealth of Nations]. Moscow: Azbuka, 2019.
- Steblianko, I. O. "Heohrafiia zovnishnyoi torhivli Ukrainy ta yii vplyv na strukturnyi rozvytok natsionalnoi ekonomiky" [Ukraine's Foreign Trade Geography and its Impact on the Structural Development of the National Economy]. *Prychornomorski ekonomichni studii*, iss. 11 (2016): 107-112. <http://bses.in.ua/journals/2016/11-2016/25.pdf>
- Tatarenko, N. O. et al. "Torhova viina z Rosiiskoiu Federatsiieiu: otsinka potentsialu heohrafichnoi dyversyfikatsii eksportu Ukrainy z metoiu niveliuvannya ryzykiv torhovelnykh vidnosyn z RF" [Trade War with the Russian Federation: Assessment of the Potential for Geographical Diversification of Ukraine's Exports in Order to Eliminate the Risks of Trade Relations with Russia]. *Naukovyi visnyk Dyplomatychnoi akademii Ukrainy. Seriya «Ekonomichni nauky»*, iss. 23 (2016): 218-236. https://elibrary.ivinas.gov.ua/408/1/Chekalenko%20_%20torgova%20viina.pdf
- "Ukraina narostyla import i eksport – dani Derzhstatu" [Ukraine Has Increased Imports and Exports - According to the State Statistics Service]. *Slovo i dilo*. September 15, 2021. <https://www.slovoidilo.ua/2021/09/15/novyna/ekonomika/ukrayina-narostyla-import-eksport-dani-derzhstatu>